

Цеплякова Альбіна Дзмітраўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

(г. Магілёў, Беларусь)

tepliakova@msu.by

НОВЫЯ ІНШАМОЎНЫЯ КРЫЛАТЫЯ ВЫРАЗЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У артыкуле разглядаюцца крылатыя выразы з іншамоўных тэкставых крыніц, не адлюстраваныя ў існуючых слоўніках беларускай мовы. Вызначаны і дыферэнцаваны тэкставыя крыніцы крылатых слоў, запазычаныя з іншых моў, устаноўлена інварыянтная форма крылатых слоў, апісаны іх план зместу і асаблівасці ўжывання ў беларускай мове. Распрацаваны прынцыпы лексікаграфічнага апісання крылатых слоў, якія паходзяць з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц.

Ключавыя словы: сучасная беларуская мова, крылатыя выразы, іншамоўныя запазычанні, слоўнік

The article deals with winged units from foreign text sources that are not reflected in the existing dictionaries of the Belarusian language. The text sources of winged words borrowed from other languages are identified and differentiated, the invariant form of winged units is established,

their content plan and features of use in the Belarusian language are described. The principles of lexicographic description of winged words originating from foreign literary and folklore sources have been developed.

Keywords: modern Belarusian language, winged units, foreign borrowings, dictionary

Іншамоўныя крылатыя словы ў беларускай мове адлюстраваны ў шэрагу слоўнікаў [1–3], у якіх апісваецца каля 400 адзінак, запазычаных з розных моў. Асобна варта адзначыць біблейскія крылатыя выразы, якія таксама ў большасці запазычаны з іншых моў, паколькі першыя поўны беларускі пераклад Бібліі з’явіўся толькі на пачатку XXI стагоддзя. Такіх крылатых выразаў зафіксавана ў слоўніках бібліэзмаў больш за 130 [4; 5]. Акрамя гэтага яшчэ каля 300 запазычаных з іншых моў крылатых выразаў адлюстраваны ў этымалагічных слоўніках фразеалагізмаў і прыказак беларускай мовы [6; 7]. Такім чынам, разам у існуючых слоўніковых крыніцах апісваецца больш за 800 іншамоўных крылатых выразаў. Аднак аналіз публіцыстычных і мастацкіх тэкстаў паказвае, што ў беларускай мове ўжываецца шмат іншамоўных крылатых слоў, якія пакуль застаюцца па-за межамі лексікаграфічнай фіксацыі.

Мэта даследавання – вызначыць у сучаснай беларускай мове новыя іншамоўныя крылатыя выразы і іх тэкставыя крыніцы.

Метадалагічнай асновай даследавання з’яўляецца тэорыя крылатых слоў у айчынным мовазнаўстве [8; 9; 10], у тым ліку як аднаго з асноўных класаў афарыстычных адзінак мовы [11; 12; 13], тэарэтычныя асновы вызначэння тэкставых крыніц крылатых адзінак [14; 15; 16; 17; 18; 19; 20], апісання іх структуры, семантыкі і функцый у маўленні [21; 22; 23], іх сувязі з паходжаннем прыказак [24; 25; 26] таксама тэорыя і практыка лексікаграфічнага апісання крылатых слоў [27, с. 33–62; 28; 29].

У выніку даследавання ўстаноўлена, што ў сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца больш за 300 крылатых выразаў з розных іншамоўных тэкставых крыніц, якія яшчэ не зафіксаваны ў існуючых этымалагічных слоўніках. Такія крылатыя выразы можна лексікаграфічна апісаць паводле агульнапрынятых у беларускім мовазнаўстве прынцыпаў. Прывядзем некалькі прыкладаў.

1. Вось дзе (у чым) загвоздка (цяжкасць)! ← англ. *There’s the rub* – выслоўе з трагедыі “Гамлет” (“Hamlet”, 1601) англійскага паэта і драматурга Уільяма Шэкспіра (1564–1616). □ **Гаворыцца, калі знойдзена прычына мудрагелістай, цяжкай задачы.** □ Расказаць хіба Яхіму: // Ён напэўна б дапамог // Але не: Яхім жартлівы – // Смешкі будзе строіць, кпіць. // Можна, Хаім той саплівы? // Яго можна падкупіць... // Ой, не, не! Ён скажа Шлёму, // Тады будзе шмат трудней; // Не казаць тут лепш нікому, // Лепш зрабіць усё самому – // Так надзейней, спакойней. // Але як? Вось дзе загвоздка! // Аспярога трэба, спрыт... // Ну ты, Шлёма! ну, псякостка, // Ашуканец, жываглыт! (Я. Колас, “Сымон-музыка”). – Тут вы нам, таварыш лектар, добра ўсё расказалі. Дзякуй вам. Але я вось наконт перабудовы. Вы нас папракнулі, што закапаліся

мы ў гразі ды балоце і свету не бачым. Жывём, як пры цару Гароуху, і лепшага не жадаем. А гэта няпраўда! Кожны з нас з радасцю збудаваў бы новую хату. Але як? Парайце нам! Я не кажу ўжо, што на наш працадзень не разгонішся... Але матэрыялы – во дзе яшчэ загвоздка. Дзе іх узяць? (І. Шамякін, “Сэрца на далоні”). – Мне ўжо званілі. Там ведаюць пра твае адкрыцці. Запрашаюць мяне. Як загадаеш растлумачыць там твае адкрыцці? Што я скажу?.. Што веру ў беларускую нафту? А чым я дакажу гэту сваю веру? Не ведаеш? Вось у чым цяжкасць, Ігар Трафімавіч. Адчуваю, які рэзананс будзе мець твая дысертацыя ў цяперашніх умовах. І не чыя-небудзь дысертацыя, а былога галоўнага геолога канторы. (Л. Гаўрылін, “Не магу без цябе”).

Марыянетачны ўрад ← ням. *Marionettenregierung* або *Marionettenstaat* – выраз з артыкула “Вільгельм Вольф” (“Wilhelm Wolf”, 1876) нямецкага філосафа і палітычнага дзеяча Фрыдрыха Энгельса (1820–1895), Першапачаткова паходзіць ад назвы разнавіднасці тэатральнай лялькі, якая рухалася пры дапамозе нітачак (або металічнага прута ці палкі), – “марыянеткі” (фр. *marionette* ад *Marion* – памянш.-ласк. да *Marie*), што ў сярэднявечных лялечных місцэрнях увасабляла Дзеву Марыю. □ **Урад, які не прымае самастойных раішанняў, дзейнічае паводле ўказанняў каго-н.** □ У снежні 1943 г. гітлераўцы пайшлі на яшчэ адзін бессаромны падман беларускага народа – стварылі так званую Беларускаю Цэнтральную Раду – марыянетачны ўрад, які ўзначаліў Р. Астроўскі. Было ўтворана і так званае “Беларускае культурнае згуртаванне” на чале з А. Калубовічам. (Б. Сачанка, “Мне сняцца сны аб Беларусі...”). Што датычыць “далейшай нацыянальнай мэты” радаўцаў – дасягнуць “дзяржаўнага аб’яднання беларускага народа” хоць бы і пад чужым праэктаратам, дык у планы кайзераўцаў гэта наогул ніяк не ўваходзіць. Урад Аўстрыі таксама на мемарандум не адгукнуўся – нават марыянетачным урадам ніхто не жадае іх лічыць. (А. Лойка, “Як агонь, як вада...”).

Напярэдадні вялікай падзеі ← фр. *A la veille d'un grand événement* – выраз Напалеона Банапарта (1769–1821), імператара Францыі (1804–1815), які быў сказаны 10 кастрычніка 1813 г. за некалькі дзён да Лейпцыгскай бітвы (16–19 кастрычніка 1813 г.). □ **Спадыванне, што надыходзячая падзея набудзе або абавязкова павінна набыць у будучым вялікую гістарычную, палітычную, сацыяльную, культурную значнасць.** □ Касцёл-помнік, касцёл-юбіляр (сёлета яму 105 гадоў) Чырвоны напярэдадні вялікай падзеі – біяграфікацыі (а гэта прадшэсце прызнання святым) свайго “хроснага бацькі” і стваральніка, беларускага шляхціца, які фундаваў касцёл, Эдварда Вайніловіча. (“Агенства навінаў”). *На жаль, раман застаўся незакончаным, і змаганне, аб якім апавядалася ў “Мядзведзіках”, не было паказана ў сваім лагічным завяршэнні, а героі толькі падведзены да парога вялікіх падзей. (У Карпаў, “На варце запаветнага”).

Невядомая краіна ← англ. *the undiscovered country* – выраз з трагедыі “Гамлет” (“Hamlet”, 1601) англійскага паэта і драматурга Уільяма Шэкспіра

(1564–1616). □ *Ужываецца для абазначэння часосці невядомага раней.*

☞ Месяц стаў над верасовымі пусткамі такі вялізны, круглы, чырвоны, такі райскі, ззяючы, такога вогненнага пчаслівага колеру была гэта планета, што туга па чымсьці светлым, пяшчотным, непадобным на гэтыя балоты і пусткі заліла маё сэрца. Быццам падплылі да зямлі і згаралі ў паветры нейкія невядомыя краіны, гарады з расплаўленага золата, і быццам было ў іх іншае, не такое, як наша, жыццё. (У. Караткевіч, “Дзікае паляванне караля Стаха”). “Усё ў нашым жыцці падзелена на святло і цемру”, – пыхамірна і журботна думаў Сіверт, едучы па дагэтуль невядомай краіне. (Л. Дайнека, “Жалезныя жалуды”). Апынуўся ён у нейкай невядомай краіне, у якой – не ведае. Ён азіраецца вакол і куды ні гляне – бачыць роўны-роўны асфальт, які назусім схаваў зямлю. І яшчэ бачыць Разорчык удалечыні перад сабою высокую будыніну. Да той будыніны ідуць адусюль людзі. Шмат людзей, вельмі шмат. І розныя яны ўсе. (В. Гігевіч, “Доказ ад процілеглага”). Тура аспярожна паклалі на дно магільнай ямы, на правы бок, злёгка падагнуўшы ногі, быццам чалавек і не мёртвы, а прылёг, натаміўшыся, адпачыць. Смерць для ягоных суродзічаў уяўлялася нейкім доўгім дзівосным сном. Пройдзе нейкі час, і чалавек прагнецца, ачуняе і будзе жыць надалей, але ўжо ў іншай невядомай краіне... (М. Чарняўскі, “Вогнепаклоннікі”).

Новыя крылатыя выразы з іншамоўных тэкставых крыніц будуць адлюстраваны ў слоўніку “Іншамоўныя крылатыя выразы ў беларускай мове”, дзе плануецца апісаць не менш за 300 адзнак, не зафіксаваных у існуючых даведачных выданнях.

Даследаванне выканана ў межах ДПНД 2021–2025 гг. (заданне ДР № 20211335).

Літаратура

1. Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. Ч. 1. З іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / С. В. Венідзіктаў [і інш.]. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 164 с.

2. Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. Ч. 2. З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 208 с.

3. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.

4. Балакова, Д. Лепта біблейскай мудрасці: біблейскія крылатыя выражэння і афарызмы на руском, англійском, беларуском, немецком, словацком і украінском языках / Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжыновіч, М. С. Гутовская, Е. Е. Іванов, В. М. Мокиенко. – Могилев : МГУ імя А. А. Куляшова, 2014. – 208 с.

5. Лепта біблейскай мудрасці: руско-славянскі слоўнік біблейскіх выражэнняў і афарызмаў з сапрапаводствамі ў германскіх, романскіх, армянскім і грузінскім языках : в 2 т. / пад рэд. Е. Е. Іванова, В. М. Мокиенко, Д. Балаковай [і др.]. – Могилев : МГУ імя А. А. Куляшова, 2019. – Т. 1. – 334 с. ; Т. 2. – 308 с.

6. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мн. : БелЭн, 2004. – 448 с.
7. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мн. : Вышэйшая школа, 2014. – 141 с.
8. Лепешаў, І. Я. Крылатыя словы / І. Я. Лепешаў // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. – Мн. : БелСЭ, 1986. – Т. 3. – С. 137.
9. Міхневіч, А. Я. Крылатыя словы / А. Я. Міхневіч // Беларуская мова: энцыклапедыя. – Мн. : БелЭн, 1994. – С. 273–274.
10. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор: энцыклапедыя. – Мн. : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.
11. Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.
12. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.
13. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
14. Венідзіктаў, С. В. Іншамоўныя крылатыя выразы ў сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў // Studia slawistyczne. – 2003. – Т. 4. – С. 121–130.
15. Венідзіктаў, С. В. Рускамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў, Я. Я. Іваноў // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-baltowschodniosłowiańskich. – 2002. – Т. VIII. – С. 210–217.
16. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непраэцэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Грани слова: сб. науч. статей к 65-летию проф. В.М. Мокиенко. – М.: Эллис, 2005. – С. 463–468.
17. Теплякова, А. Д. Источники происхождения крылатых слов в современном немецком литературном языке / А. Д. Теплякова // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2006. – № 4 (25). – С. 152–161.
18. Іваноў, Я. Я. Беларускія прыказкі з біблейных крыніц (магэрыялы да руска-беларуска-англійскага слоўніка бібліэзмаў) / Я. Я. Іваноў // Авраамиевские чтения. – Смоленск : Радопа, 2014. – С. 11–24.
19. Ломакина, О. В. Крылатика в современном культурном контексте / О. В. Ломакина, В. М. Мокиенко // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2019. – Т. 10. – № 2. – С. 256–272.
20. Теплякова, А. Д. Источники крылатых выражений в белорусском языке / А. Д. Теплякова // Фразеология и языковая динамика. – Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt Universität, СПб. : СПбГУ, 2011. – С. 67–69.
21. Иванов, Е. Е. Языковая природа крылатых слов / Е. Е. Иванов // Проблемы беларускага літаратуразнаўства. – Мн. : МНТ, 2000. – С. 303–312.
22. Цеплякова, А. Д. Структура, семантыка і функцыі запазычаных крылатых слоў у беларускай мове / А. Д. Цеплякова // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах. – Гомель : ГГУ, 2007. – С. 236–240.
23. Іваноў, Я. Я. Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў / Я. Я. Іваноў // Філолагічны студыі. – 2017. – Вип. 16. – С. 114–121.
24. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі «Адна галава добра, а дзве лепш» / Ю. А. Петрушэўская // Вестник МГЛУ Серия I. – 2015. – № 5 (78). – С. 84–96.

25. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі «З вялікага грому малы дождж» / Ю. А. Петрушэўская // Роднае слова. – 2016. – № 1. – С. 44–47.

26. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі «Хто мажа, той і едзе» / Ю. А. Петрушэўская // Вестник НГУ. Серия А.. – 2016. – № 2. – С. 138–144.

27. Иванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Иванова, Я. Я. Иваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мн. : Веды, 1998. – 112 с.

28. Теплякова, А. Д. О структуре словаря крылатых слов современного немецкого языка (для белорусов, изучающих немецкий язык как иностранный) / А. Д. Теплякова // Філологіка. – 2020. – Вип. 21. – С. 68–86.

29. Tepljakowa, A. Über den Aufbau des Wörterbuchs der geflügelten Worte der modernen deutschen Schriftsprache (für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen) / A. Tepljakowa // Językoznawstwo. – 2020. – № 1 (14). – S. 107–128.